

מבוא

עבודה זו מתמקדת בגל העלייה השני של יהודי תימן שבין השנים 1914-1906 ותחקור את מאפייני יהודי תימן בעליות אלו ובהתיישבותם החקלאית במושבות יהודה בארץ ישראל, המושבה רחובות והמושבה ראשון לציון.

יהודי תימן החלו לעלות לארץ ישראל בסוף המאה ה-19, העלייה הראשונה מתימן הייתה עירונית באופייה. העליות שאחריה, חלקם התיישבו בערי ישראל דאז, ירושלים ויפו, אך רובם התיישבו במושבות החקלאיות השונות בארץ ישראל. בינהן, רחובות וראשון לציון. מצאתי עניין אישי בקליטתם והשתרשותם של העולים מתימן בארץ ישראל במשנות אלו. עניין שהחל בעקבות עבודת שורשים שנתבקש בני לכתוב בשנת בר המצווה, במהלכה עקבנו אחר התפתחות ההתיישבות היהודית בראשון לציון ממושבה לעיר. כך נחשפתי במוזיאון ראשון לציון לתמונות של המתישבים הראשונים וההבדלים החיצוניים הבולטים בין העולים מתימן לעולים המזרח אירופאים עוררו את סקרנותי.

הקרבה הגיאוגרפית של העיר ראשון לציון לעיר רחובות הובילה אותי לבדוק האם גם לרחובות הגיעו עולים מתימן באותה התקופה שהגיעו לראשון לציון. מצאתי כי העולים הראשונים מתימן התיישבו ברחובות. עולים אלו, אשר עלו בין השנים הגיעו מהאזורים הכפריים של תימן. לעומת עולים אחרים, אשר התיישבו בירושלים ויפו אשר עלו בעיקר מאזור צנעא.

הקהילה היהודית בתימן הינה קהילה עתיקת יומין ומיוחסת להתיישבות יהודית שהחלה בתימן בעקבות גלות ממלכת יהודה וחורבן בית המקדש הראשון שהתרחש בשנת 586 לפנה"ס. ביסוס לייחוס זה מצוין בסידורים בני מאות שנים המשמשים את קהילת יהודי תימן. כמו כן ישנם ממצאים ארכיאולוגיים המהווים עדות לכך שמתקופת בית המקדש השני הייתה קהילה יהודית בתימן אשר חיו בה כוהנים, וכי התיישבותם של יהודים באזור תימן הייתה קשורה למסחר בתבלינים שהתפתח באזור החל מהמאה ה-3 לפנה"ס.¹

יהודי תימן היו בעלי אמונה דתית עמוקה, וחשו כל העת ערגה רבה לארץ ישראל ולירושלים. לגורם מרכזי זה הצטרפו גורמים נוספים שהשפיעו על עיתוי עלייתם. במאה ה-19 הופיעו בתימן תנועות משיחיות ומחשבי – קיצים למיניהם, שזכו לחיזוק לדבריהם בדמותן של שמועות שהגיעו

¹ ב' קלורמן עראקי, "משיחיות יהודית ומשיחיות ערבית בתימן במאה הי"ט – השפעה בין-תרבותית", פעמים 25, (תשמ"ו), עמ' 40-64.

לתימן אודות רכישת אדמות עבור יהודים בארץ ישראל, בעקבות פעולותיו של לורנס אוליפנט, והברון רוטשילד אשר מעמידים לרשות העולים שיעלו לארץ הקודש חלקות אדמה בחינם.²

שנת תרמ"ב הייתה שנה חשובה עבור יהודי תימן. לאחר שמועות על רכישת אדמות בארץ, רבני תימן האיצו לעלייה. הם ראו באירועים אלו אות משמים ויצאו בהכרזה כי יש למהר ולעלות לארץ ישראל. יהודי תימן, בעיקר מאזור צנעא וסביבותיה, נענו להכרזה, ועלייה ראשונה מתימן הגיעה בשנת 1881 לארץ ישראל, עלייה שתרמה תרומה גדולה בישובים שקמו בארץ. משפחות יהודיות שלמות בנעריהם ובזקניהם, וקבוצות מאורגנות של יהודים עשו את דרכם לארץ ישראל. הדרך הקשה, הסבל והמחלות לא הרתיעו את העולים. לעיתים נמשכה הדרך מספר חודשים על גבי חמורים, ברגל ובסירות מפרש, תוך כדי הפקרת רכושם, בריאותם וחייהם. חלק ניכר מהעולים לא עמדו בקשיי הדרך וחזרו לתימן ולא מעטים מתו בדרך ממגפות ומעייפות. בעלייה זו לארץ ישראל, רוב העולים בחרו להשתקע בירושלים ומעט מהם הופנו ליפו.³

גל העלייה השני מתימן החל בשנת 1906 והסתיים בשנת 1914. גל עלייה זה חולק לשניים, הראשון, אלו אשר הגיעו לארץ ישראל בשנת 1908 והתאפיין ברובו בעולים שהיו יוצאי כפרים מצפון תימן. השני, אלו אשר הגיעו בעליית יבנאלי בשנת 1912. יהודים אלו עסקו בתימן בעיקר בעבודות אדמה חקלאיות. הם הגיעו לארץ והשתקעו ברחובות בשנת 1908, תקופה בה החלו להתגבש מפלגות פועלים, והמשרד הארץ ישראלי היה ממונה על התיישבות העולים בארץ. באותה תקופה הובאו היהודים מתימן ככוח עבודה חקלאי שאמור היה להתחרות בעבודה הערבית הזולה. שאיפתם של העולים הייתה להיגאל ולהגיע למושבות החקלאיות: חדרה, פתח תקווה, רחובות, ראשון לציון ואחרות. "סיפור החלוצים התימניים ברחובות הוא סיפור של תקופה שבה החלה גאולת הארץ ונעשו צעדים ראשוניים בכיבוש העבודה ובכיבוש השפה העברית".⁴

עליית יבנאלי ארעה לאחר שבשנת 1911, תרע"א יצא יבנאלי לתימן ובמשך ארבעה חודשים סבב בקהילות רבות ברום תימן ובמרכזה, נפגש עם ראשי הקהילה ועם ציבור העולים בכוח ובכל מקום עודד את המוכשרים לעלייה לעלות לארץ ישראל. בשובו לארץ בשנת 1912, נכח לראות כי הצליחה שליחותו מעל המשוער ובזמן העדרו כשש מאות עולים הגיעו ארצה לקול קריאתו.

² ח' חבשוש, "קורות ישראל בתימן", ספונות, ב', (1958), עמ' רמו'- רפו'.
³ ד' לוויטן, 'על כנפי נשרים' העליה מתימן ומעדן, בגלוי ובסתר העליות הגדולות מארצות האיסלם (-1967) [1948](#), ירושלים תש"ו.

⁴ ד' בר- מעוז, "מגולת תימן לח'רבת דוראן": התיישבות עולי תימן ברחובות 1908-1948. תל אביב, 2003, "אעלה בתמר" ועריית רחובות, עמ', 11.

ההתיישבות במושבות החקלאיות

קבוצת היהודים הראשונה אשר עלתה מצפון תימן לארץ ישראל בשנת 1906, מנתה שלוש משפחות הכוללות 16 נפשות. קבוצה זו הגיעה לארץ ישראל רק בשנת 1911. קבוצה נוספת אשר החלה במסעה לאחר צאת הקבוצה הראשונה הגיעה לארץ בשנת 1907. אחריה יצאו שתי קבוצות נוספות, אשר הגיעו בשנת 1908 ובשנת 1909.⁵

כל קבוצה עברה מסע תלאות בדרכים השונות אשר הגיעו, דרך היבשה והים. ביבשה היו צריכים להגן על עצמם כאשר נתקלו בקבוצות של שודדי דרכים ובמצבים של סחטנות כספית על ידי פרשי דרכים. בים, התמודדות עם סערות ותנאי מזג אויר קיצוניים אשר כמעט הובילו לטביעת הספינות.⁶

יהודי תימן בעלייה זו הגיעו למושבות החקלאיות בתקופה בה מפלגות הפועלים וההסתדרות הציונית החלו לקדם את רעיון 'כיבוש העבודה בארץ ישראל. רעיון אשר משמעותו, התבססות בארץ ישראל לא רק באמצעות רכישת קרקעות, אלא עיבוד האדמות על ידי ידיים עבריות ובכך, דחיקה של פועלים ערביים מענף החקלאות בארץ ישראל. הפועלים ממוצא מזרח אירופה אשר הניפו רעיון זה, לא הצליחו בכך, הם לא היו מיומנים בעבודת האדמה וגם השכר הנמוך לא התאים להם. כך, העולים מתימן הופנו למושבות החקלאיות רחובות, ראשון לציון ופתח תקווה. מנהיגי הפועלים ראו בהם 'פועלים טבעיים' ונתפסו ככוח עזר כמותי למפעל הציוני.⁷

עליית יבנאלי (1911—1914) התרחשה בעקבות מסעו של שמואל יבנאלי בתימן בשליחות לעורר את יהודי דרום תימן לעלייה. הוא השתמש בתיאורים מנופחים על התנאים בארץ ישראל ובמונחים משיחיים. לאחר שליחותו, עלו כאלף חמש מאות יהודים מתימן. עולים אלו הופנו אף הם למושבת שונות בארץ ישראל, ביניהן, רחובות וראשון לציון.⁸

יוצאי תימן אשר התיישבו במושבות חוו מצוקות דיור, מחסור כלכלי ומחסור במזון, כפי שיתואר בהמשך. איכרי המושבות לא תמיד ששו להעסיקם, כיון שהעדיפו להמשיך להעסיק את הפועלים הערביים. בתימן, אף לעניים המרודים היה בית. לאחר תהליכים ממושכים, המשרד הארץ ישראלי עזר לרובם לבנות צריפים או בתים ולמגורים. חלקם השתלבו בעבודה חקלאית, חלקם עבדו כפועלים ובעלי מלאכה, מיעוטם עסקו במסחר. התנאים הקשים במושבות הובילו את חלקם לעזוב אותן להתיישב בערים.⁹

⁵ עראקי-קלורמן (לעיל הערה 17)

⁶ שם

⁷ ב' עראקי-קלורמן, 'יהודי תימן: היסטוריה, חברה, תרבות. כרך ג'. רעננה 2008, עמ' 224

⁸ שם- עמ' 226

⁹ שם- עמ' 230

